

प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको सामुहिक प्रमाणीकरणका लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका, २०६९

पृष्ठभूमि :

“प्राङ्गारिक कृषि” माटोको उर्वरापन, पर्यावरणीय प्रणाली र मानव स्वास्थ्यको सम्बर्द्धन गर्ने उत्पादन प्रणाली हो । यो पर्यावरणीय पद्धति, जैविक विविधता र स्थानीय परिवेश अनुसारको जैविक चक्र एवं प्रणालीमा आधारित छ । यसले परम्परा, अन्वेषण र विज्ञानलाई समायोजन गरी यसमा अन्तरनिहित पक्षहरूको स्वच्छ सम्बन्ध मार्फत गुणस्तरीय जीवन पद्धतिको प्रवर्द्धन गर्दछ । परम्परागत ज्ञान तथा सीपलाई समय सापेक्ष रूपमा परिवर्तन गरी प्राङ्गारिक कृषि प्रणाली अवलम्बन गर्दा प्रति ईकाई भूमिबाट अधिक उत्पादन हुनुको साथै सो क्षेत्रको पर्यावरण/वातावरण सन्तुलन राख्न सहयोग पुग्दछ । प्राङ्गारिक खेती प्रणालीको महत्व र फाइदा बुझिसकेका किसानले नेपालमा पनि कफी, चिया र अन्य केही बालीहरूमा यो पद्धति शुरु गरी उपभोक्तालाई सुरक्षित र गुणस्तरीय खाद्य वस्तु उपलब्ध गराउन थालिसकेका छन् र प्राङ्गारिक कृषिको क्षेत्रमा क्रमिक रूपले वृद्धि भैरहेको छ । स्थानीय प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र संतुलित उपयोग गरी दिगो कृषि व्यवस्थापन मार्फत कृषि क्षेत्र एवं मुलुकको आर्थिक विकास गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नमा प्राङ्गारिक कृषि प्रणालीले महत्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउने विश्वास गर्न सकिन्छ । यस सन्दर्भमा प्राङ्गारिक कृषि प्रणालीको विकासका लागि यसका आधारभूत सिद्धान्त तथा प्राविधिक आधारहरूको एकिकन गरी प्राङ्गारिक उपजहरूको गुणस्तर निर्धारण, मापन र प्रमाणीकरणका लागि प्रक्रियागत व्यवस्था हुनु अति महत्वपूर्ण देखिन्छ । कुनै पनि व्यवसायिक उत्पादनको उत्पादक र उपभोक्ताहरू बीचको दूरी धेरै हुन्छ । यी दुई पक्ष महत्वपूर्ण भएता पनि एक अर्कासँग अपरिचित हुन्छन् । तसर्थ, उपभोक्ताले उपभोग गर्ने वस्तुमा कुनै पनि हानिकारक रासायनिक पदार्थ छैन भन्ने कुराको विश्वास दिलाउनु र त्यसका लागि प्रत्यक्ष प्रमाणको आधार तयार पार्न अत्यन्त आवश्यक हुन्छ । यही प्रमाणको आधार नै प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण हो जसले उपभोक्तालाई उत्पादन प्रति विश्वस्थ बनाउँछ । तसर्थ अग्रिम रूपमा पहिचान गरिएको र विश्वासिलो प्रकृया अपनाई निर्धारित गुणस्तर कायम गर्नको लागि पूरा गर्नु पर्ने आवश्यक शर्तहरू पूरा गरिएको छ भनि प्राङ्गारिक उत्पादनलाई तेश्रो पक्षले दिने लिखित सुनिश्चिततालाई प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण भनिन्छ ।

अर्को तर्फ हेर्ने हो भने विश्वका धेरैजसो कृषकहरू प्रायः दुर्गम क्षेत्रमा बस्ने साना कृषक भएकाले निरीक्षणको लागि धेरै समय लाग्दछ । यसको साथै एक जना कृषकको कृषि उत्पादनबाट हुने कूल आमदानी प्राङ्गारिक निरीक्षण तथा प्रमाणीकरण गर्न लाग्ने खर्चको तुलनामा निकै कम हुने गर्दछ । त्यसकारण विकासोन्मुख देशका साना कृषकहरू र प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकाय मिलेर सामूहिक प्रमाणीकरण प्रणालीको विकास गरेका छन्, जसले समूहगत रूपमा उत्पादकको हैसियतले प्राङ्गारिक मापदण्डको पालना गरे/ नगरेको अनुगमन एवं निरीक्षण गरी प्रमाणित गर्दछ । सामूहिक प्रमाणीकरणको मूल आधार नै सदस्यहरू बीचको आत्मियता र सहयोगी भावना भएकाले यसलाई आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको रूपमा चिनिएको छ । आइफोम (IFOAM, International Federation of Organic Agriculture Movement) को परिभाषा अनुसार आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली भनेको प्राङ्गारिक उत्पादनको गुणस्तर किटानी गर्ने एक लिखित दस्तावेज हो, जसमा वाट्य प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकायले समूहका हरेक सदस्यहरूको वार्षिक निरीक्षण गर्न सोही समूह अन्तर्गत गठन भएको समितिलाई अनुमति दिन्छ । आन्तरिक निरीक्षण प्रणाली संचालन गर्ने समूह/सहकारी संस्था/ संघले प्रत्येक समूह सदस्यहरूले बाली उत्पादन गर्ने क्रममा तोकिएको प्राङ्गारिक उत्पादन मापदण्ड अनुसार काम गरे नगरेको हेर्दछ र प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकायले आन्तरिक

नियन्त्रण प्रणालीले सही ढङ्गमा काम गरे नगरेको मूल्याङ्कन गर्दछ। मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकायले मुख्यतया आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको रेकर्ड राख्ने तौरतरिका, त्यस अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको योग्यता तथा आवश्यकता अनुसार केही कृषकहरूको पूनः निरीक्षण गर्दछ। यसै अन्तर्गत आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीले निर्धारण गरेको प्राङ्गारिक मापदण्डको आधारमा कृषकको सबै गतिविधिहरूको अभिलेख राखि प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण प्रक्रियालाई व्यवस्थित पार्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले यो निर्देशिका तयार गरि लागु गरेको छ।

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यो निर्देशिकाको नाम “प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको सामुहिक प्रमाणीकरणका लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका, २०६९” रहेको छ।

(२) यो निर्देशिका नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएको मितिबाट प्रारम्भ हुनेछ।

२. **परिभाषा :** विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा,-

(क) “आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली” भन्नाले प्राङ्गारिक गुणस्तर किटानी गर्ने एक लिखित दस्तावेज सम्भन्धुपर्छ, र सो शब्दले वाह्य प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण निकायले समूहका हरेक सदस्यहरूको वार्षिक निरीक्षण गर्न सोही समूह अन्तर्गत गठन भएको गुणस्तर व्यवस्थापन समितिलाई अनुमति प्रदान गर्ने, साना कृषकहरूलाई संगठित गराई प्राङ्गारिक प्रमाणीकरणमा पहुँच बढाउने र प्रमाणीकरणको खर्च घटाई उनीहरूको प्राङ्गारिक उत्पादनको बिक्रीमा सहयोग पुऱ्याउने प्रणाली समेतलाई जनाउँछ।

(ख) “प्राङ्गारिक उत्पादन क्षेत्र” भन्नाले प्राङ्गारिक कृषिको सिद्धान्त अनुसार खेती प्रणाली अपनाईएको क्षेत्र सम्भन्धुपर्छ।

(ग) “साना किसान” भन्नाले तुलनात्मक रूपमा थोरै जमिनमा व्यवसायिक रूपमा नभई निर्वाहमूख रूपमा खेतीपाती गर्ने कृषक सम्भन्धुपर्छ।

(घ) “तेस्रो पक्ष” भन्नाले अग्रिम रूपमा पहिचान गरिएको एवं विश्वासिलो प्रक्रिया अपनाई कुनै प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन तथा प्राङ्गारिक प्रशोधित उपजको निर्धारित गुणस्तर कायम गर्न सम्पूर्ण शर्तहरू पुरा गरिएको छ भनि लिखित सुनिश्चितता दिने प्राङ्गारिक प्रमाणिकरण निकाय सम्भन्धुपर्छ।

(ङ) “प्रमाणीकरण निकाय” भन्नाले प्राङ्गारिक पदार्थ भनी बजारीकरण कार्यका लागि उत्पादन, प्रशोधन, परिचालन, नामाङ्कन र आयात कार्यको मूल्यांकन गर्ने निकाय सम्भन्धुपर्छ।

(च) “प्रमाणीकरण” भन्नाले अग्रिम रूपमा पहिचान गरिएको एवं विश्वासिलो प्रक्रिया अपनाई कुनै पनि कृषि उपजको निर्धारित गुणस्तर कायम गर्नका लागि पुरा गर्नु पर्ने शर्तहरू पुरा गरिएको छ भनी तेस्रो पक्षले दिने लिखित सुनिश्चितता सम्भन्धुपर्छ।

(छ) “निरीक्षण” भन्नाले कुनै कृषि उपजको उत्पादन, प्रशोधन तथा वितरण प्रकृया निर्धारित मापदण्ड अनुसार छ / छैन भनी सम्बन्धित स्थलमा गई वास्तविकता पत्ता लगाउन गरिने अनुगमन र निरीक्षणको कार्य सम्भन्तुपर्छ ।

(ज) “निरीक्षक” भन्नाले प्रमाणीकरण गर्ने निकायले सम्बन्धित कृषि उपजको उत्पादन, प्रशोधन तथा वितरण प्रकृया निरीक्षण गर्नका लागि नियुक्त गरेको व्यक्ति सम्भन्तुपर्छ ।

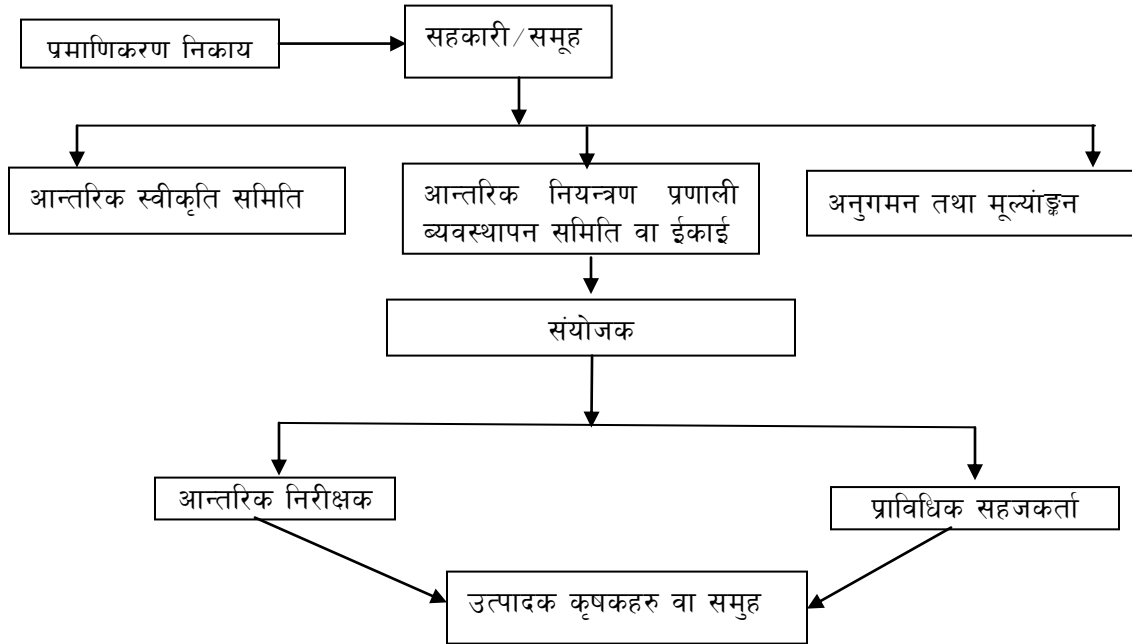
परिच्छेद - २

संस्थागत संरचना र जिम्मेवार पदाधिकारी

३. संस्थागत संरचना: (१) बाली उत्पादन गर्ने स्थानको वस्तुस्थिति, कृषक वा कृषक समूहको संख्या, प्राङ्गारिक खेती गरिने क्षेत्रफल र त्यसको अवस्थिति साथै प्रमाणीकरणमा लगिने बाली तथा प्रमाणीकरण गर्ने निकायको आधारभूत आवश्यकता अनुसार आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको संरचनात्मक ढाँचा फरक रूपमा तयार गरिने छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम संरचना तयार गर्दा न्यूनतम आवश्यकता पुरा गर्ने गरी बनाउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) अनुसारको संरचनात्मक ढाँचा बनाउँदा समूह/सहकारीले देहाए बमोजिमको संरचना बनाउनु पर्नेछ ।

४. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको जिम्मेवार पदाधिकारीहरु: (१) यस निर्देशिका बमोजिम आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सहज रूपमा संचालन गर्नको लागि समूह/सहकारीले न्यूनतम रूपमा देहाए बमोजिमका समितिको गठन तथा पदहरुको सृजना गरेको हुनुपर्नेछ :-

(क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापन समिति

(ख) आन्तरिक स्वीकृति समिति

- (ग) संयोजक
  - (घ) आन्तरिक निरीक्षक
  - (ङ) फिल्ड सहजकर्ता
- (२) उपदफा (१) बमोजिम गठन हुने आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापन समितिको काम, कर्तव्य देहाए बमोजिम हुनेछ :-
- (क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया व्यवस्थापन गर्ने,
  - (ख) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका (ICS Manual) तयार गरी लागु गर्ने,
  - (ग) आन्तरिक मापदण्ड तयार गरी सम्बन्धित पक्षलाई वितरण गर्ने,
  - (घ) आन्तरिक स्वीकृति समितिको निर्णय लागु गर्ने,
  - (ङ) मानव श्रोत विकास कार्यक्रम संचालन गर्ने,
  - (च) आन्तरिक तथा बाह्य निरीक्षण व्यवस्थापन गर्ने,
  - (छ) संगठनात्मक संरचनाले काम गरे नगरेको हेरी आवश्यक फेरबदल गर्ने
- (३) यस दफा बमोजिम आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापक हुनको लागि देहाएको योग्यता पुरा गरेको हुनु पर्नेछ :
- (क) प्राङ्गारिक खेतीबारे स्पष्ट जानकारी भएको
  - (ख) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया व्यवस्थापन सम्बन्धि ज्ञान भएको
  - (ग) आन्तरिक मापदण्ड सम्बन्धी ज्ञान भएको
  - (घ) आन्तरिक स्वीकृति प्रकृया सम्बन्धि जानकारी भएको
  - (ङ) निष्पक्ष रुपमा काम गर्ने सीप भएको
- (४) उपदफा (१) बमोजिम गठन हुने संयोजकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाए बमोजिम हुनेछ :-
- (क) आन्तरिक स्वीकृति समितिसँग समन्वय गर्ने,
  - (ख) प्रमाणीकरणको लागि प्रमाणीकरण निकायसँग समन्वय गर्ने,
  - (ग) कृषक दर्ता,
  - (घ) जोखिम व्यवस्थापन गर्ने,
  - (ङ) आन्तरिक निरीक्षणको लागि निरीक्षकहरु खटाउने,
  - (च) फिल्ड सहजकर्तासँग समन्वय गरी काम गर्ने, र अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने
- (५) यस दफा बमोजिमको संयोजकको लागि देहाए बमोजिमको योग्यता पुरा भएको हुनु पर्नेछ :-
- (क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया सम्बन्धी ज्ञान भएको
  - (ख) मानव श्रोत व्यवस्थापन गर्न सक्ने
  - (ग) अभिलेख व्यवस्थापन गर्न सक्ने
  - (घ) प्रमाणीकरण निकायसँग समन्वय गर्न सक्ने
  - (ङ) प्राङ्गारिक कृषिवारे स्पष्ट जानकारी भएको

(६) उपदफा (१) बमोजिमको आन्तरिक स्वीकृति समितिको काम, कर्तव्य देहाए बमोजिमको हुनेछ :-

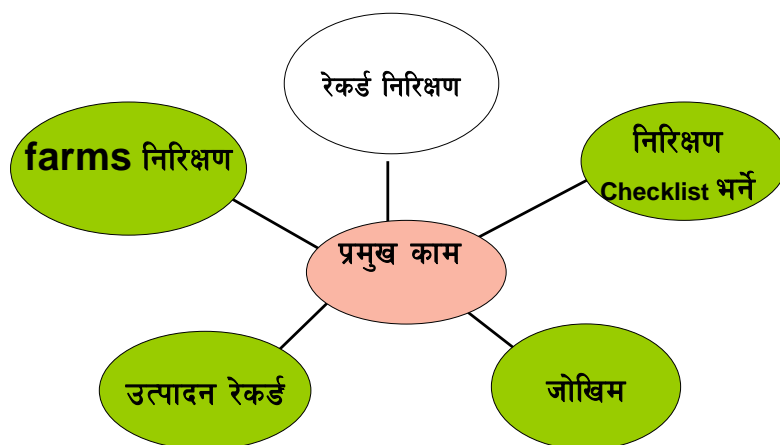
- (क) आन्तरिक निरीक्षकको प्रतिवेदनको समिक्षा गर्ने
- (ख) आन्तरिक स्वीकृतिको निर्णय गर्ने (सम्बन्धित कृषकको अभिलेख, समूहको नीति नियम र मापदण्ड तथा आन्तरिक निरीक्षकको प्रतिवेदनको आधारमा)
- (ग) सम्बन्धित कृषकले सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरूको पहिचान गरी सो विषयमा आवश्यक निर्णय गर्ने ।
- (घ) आवश्यकता अनुसार दण्ड सजायको सिफारिश गर्ने
- (ङ) आन्तरिक रूपमा स्वीकृति प्राप्त गरेका कृषकहरूको सूची तयार गर्ने, र (प्राङ्गारिक कृषक र रुपान्तरण अवधिका कृषकहरूको बेगला बेगलै रूपमा)
- (च) दण्ड सजाय दिनु पर्ने कृषकहरूको लिष्ट तयार गर्ने

(७) यस दफामा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आन्तरिक स्वीकृति दिने व्यक्ति र आन्तरिक निरीक्षक फरक फरक व्यक्ति हुनु पर्नेछ ।

(८) यस दफा बमोजिमको आन्तरिक निरीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाए बमोजिमको हुनेछ :

- (क) किसानको खेतवारीको अवलोकन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने
- (ख) किसानले राखेका अभिलेखहरू (रेकर्ड) को निरीक्षण गर्ने
- (ग) किसानहरूसँग अन्तरवार्ता लिने
- (घ) किसानका घर परिवार सदस्य तथा अन्य छिमेकीहरूसँगको अन्तरवार्ता लिने (किसानले भने गरेका क्रियाकलाप र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली समितिमा दाखिला भएका रेकर्डहरू मिल्ने र फरक पक्ष छुट्याउने) र
- (ङ) निरीक्षण फारम भर्ने र प्रतिवेदन तयार गरी संयोजकलाई बुझाउने ।

आन्तरिक निरीक्षक

(९) यस दफा बमोजिमको आन्तरिक निरीक्षकको लागि देहाए बमोजिमको योग्यता पुरा भएको हुनु पर्नेछ :

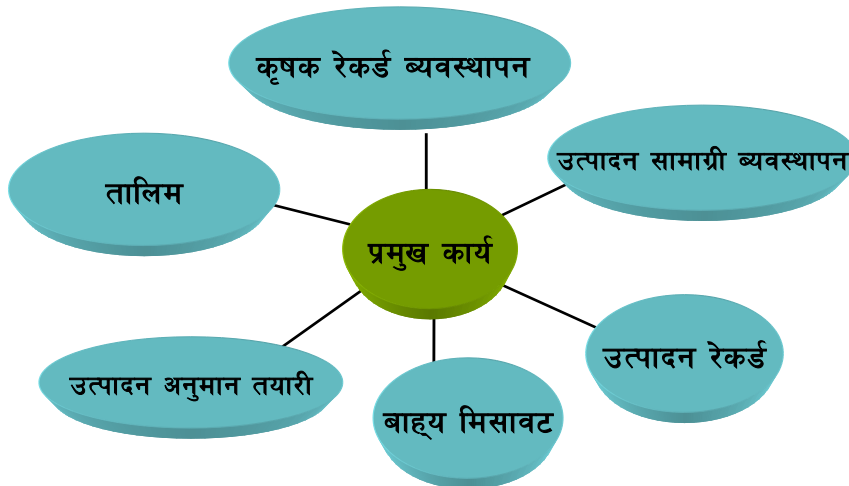
- (क) प्राङ्गारिक खेतीबारे स्पष्ट जानकारी भएको,
- (ख) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान भएको,
- (ग) आन्तरिक मापदण्ड सम्बन्धी ज्ञान भएको,
- (घ) आन्तरिक निरीक्षकको तालिम लिएको, र
- (ङ) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यालयमा सूचीकृत भएको ।

(१०) यस दफा बमोजिम नियुक्त हुने आन्तरिक निरीक्षक निरिक्षण गरिने कृषकको नजिकको नातागोता भित्रको हुनुहुदैन ।

(११) यस दफा बमोजिम कृषक फिल्ड सहजकर्ताको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाए बमोजिमको हुनेछ :

- (क) कृषकलाई रेकर्ड राख्न तथा जग्गाको नक्सा बनाउन सहयोग गर्ने
- (ख) सबै कृषकहरूको प्रारम्भिक निरीक्षण फारम भर्ने
- (ग) अभिलेख (आवश्यक रेकर्डहरू) व्यवस्थापन गर्न संयोजकलाई सहयोग गर्ने
- (घ) कृषकहरूलाई आन्तरिक मापदण्डबारे जानकारी दिने
- (ङ) सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरूबारे सम्बन्धित कृषकलाई जानकारी गराउने
- (च) उत्पादन रेकर्ड राख्ने
- (छ) उत्पादन सामाग्री व्यवस्थापन गर्ने
- (ज) उत्पादन अनुमान तयार गर्ने, र
- (झ) तालिम व्यवस्थापन गर्ने

फिल्ड सहजकर्ता / सल्लाहकार

(१२) उपदफा (११) अनुसारको कृषक फिल्ड सहजकर्ता हुनका लागि देहाए बमोजिमको योग्यता पूरा भएको हुनु पर्नेछ :

(क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया सम्बन्धि ज्ञान भएको

(ख) मानव श्रोत व्यवस्थापन गर्न सक्ने

(ग) अभिलेख व्यवस्थापन गर्न सक्ने

(घ) प्राङ्गारिक खेतीबारे स्पष्ट जानकारी भएको र

(ङ) आन्तरिक मापदण्डबारे स्पष्ट जानकारी भएको

(१३) उपदफा (१) मा लेखिए बमोजिमको समिति तथा पद बाहेक समुह/सहकारीले आवश्यकता अनुसार अन्य पद तथा समितिहरूको सिर्जना गरी कामको बाँडफाड गर्न सक्नेछ ।

५. क्षमता अभिवृद्धि: (१) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालनमा संलग्न रहेका विभिन्न पद तथा समितिमा रही काम गर्ने पदाधिकारीहरू तथा कृषकहरूको क्षमता अभिवृद्धिको लागि आवश्यक तालिमका कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा संचालन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको क्षमता अभिवृद्धि कार्यको लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागू गर्ने निकायले कृषक, प्रशोधक, व्यापारी, कर्मचारी सबैको लागि आवश्यक पर्ने तालिम तथा जानकारीको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

६. साना किसानको लागि सामूहिक प्रमाणीकरण : साना किसानहरूको सामूहिक प्रमाणीकरण गर्नको लागि देहाएका शर्तहरू पूरा भएको हुनुपर्नेछ :

(क) सामूहिक प्रमाणीकरणको व्यवस्थापनको लागि एक कार्य समिति हुनु पर्दछ । उक्त समितिले समूहका प्रत्येक सदस्यले प्राङ्गारिक मापदण्डको पालना गरे/नगरेको निधो गर्ने जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्दछ । यस्ता समिति स्वतःस्फूर्त रूपमा बनेका कृषक समूह, सहकारी वा संघ संस्था तथा व्यापारी वा प्रशोधक हुन सक्दछन् ।

(ख) कृषकहरू एउटै समूहमा दर्ता भएको हुनु पर्दछ । प्रत्येक कृषकको व्यक्तिगत रूपमा प्रमाणीकरण नभई समूहमा आबद्ध सदस्यहरूको सामूहिक रूपमा प्रमाणीकरण गरी समूहको नाममा प्रमाण-पत्र दिइन्छ । समूहका कुनै एक सदस्यले व्यक्तिगत रूपमा प्रमाण पत्रको प्रयोग गर्न पाइदैन ।

(ग) प्रत्येक समूह सदस्यले सम्भौता अनुसारको प्राङ्गारिक मापदण्ड तथा नियमको पालना गर्ने प्रतिबद्धता जनाउनु पर्दछ र आफ्नो उत्पादन क्षेत्रको निरीक्षणको लागि अनुमति दिनु पर्दछ ।

(घ) सामूहिक प्रमाणीकरण गर्ने सम्बन्धित संस्थाले आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्थापन गर्दछ । जस अन्तर्गत समूहका हरेक सदस्यको व्यक्तिगत विवरणका साथै सदस्यले अपनाएको प्रविधिको विवरणको अभिलेख (रेकर्ड) राख्ने र वर्षको कम्तिमा एक पटक निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।

(ङ) संस्थाले आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको आधारमा हरेक सदस्यले प्राङ्गारिक मापदण्ड अनुसार काम गरे/नगरेको निरीक्षण गरी जुन सदस्यले मापदण्डको पालना गरेको हुँदैन उसलाई मापदण्डमा तोकिएको नियमानुसार कारवाही गर्नेछ ।

७. मापदण्ड उल्लेख गर्ने : कृषकहरुले आफुले उत्पादन गर्ने कृषि उपज कुन मापदण्ड अनुसार प्रमाणित गर्ने हो सो को उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद- ३

आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको क्षेत्र र क्रियाकलाप

८. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको क्षेत्र: (१) यस निर्देशिका अनुसार कृषकहरुले आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सहज रुपमा सञ्चालन गर्नका लागि अवलम्बन गर्नु पर्ने सम्पूर्ण प्रक्रियाहरु लिपिबद्ध रुपमा समाबेस गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको निर्देशिका तयार गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) अनुसार तयार गरिने निर्देशिकामा देहाय बमोजिमका क्रियाकलापहरु समाबेस गरिएको हुनुपर्दछ :

- (क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन प्रक्रिया,
- (ख) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको संगठनात्मक संरचना र कार्यविभाजन,
- (ग) आन्तरिक मापदण्ड,
- (घ) आन्तरिक निरीक्षण,
- (ङ) फार्म नियन्त्रण,
- (च) स्वीकृति प्रकृया,
- (छ) जोखिम व्यवस्थापन,
- (ज) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा संलग्न सबै पदाधिकारीहरु लगायत कृषकहरुको क्षमता बिकास कार्यक्रम, र
- (झ) अभिलेख व्यवस्थापन

९. आन्तरिक निर्देशिकाको वितरण: (१) यो निर्देशिका देहायका व्यक्ति र समितिलाई उपलब्ध गराइनेछ :-

व्यक्ति वा समूह

- व्यवस्थापन समूह –
- आन्तरिक स्वीकृति समिति –
- आन्तरिक निरीक्षक –
- फिल्ड सहजकर्ता –
- कृषक –

उपलब्ध गराइने अंशहरु

- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका
- आन्तरिक मापदण्ड, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्देशिका
- आन्तरिक मापदण्ड

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त निर्देशिका इच्छुक कृषकहरुको सुविधाको लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको कार्यालयमा राख्नु पर्नेछ ।

१०. आन्तरिक निर्देशिकाको सुधार र अद्यावधि : (१) यस निर्देशिकालाई आवश्यकता अनुसार देहाएका अवस्थामा परिमार्जन गरी लागु गरिनेछ :

- (क) प्रमाणीकरण मापदण्ड परिवर्तन भएमा ।
- (ख) निर्देशिकाले तोकेको विधि बमोजिम काम हुन नसकेमा ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि बाली लगाउने समय शुरु हुनभन्दा अघि आवश्यकता अनुसार वर्षको एक पटक निर्देशिकामा सुधार गरिनेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको परिमार्जित निर्देशिका आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापन समूहबाट स्वीकृत गराइनेछ ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम परिमार्जित अंश सम्बन्धित पक्षलाई उपलब्ध गराउने जिम्मेवारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संयोजकको हुनेछ ।

(५) निर्देशिका परिमार्जन भएको खण्डमा नयाँ निर्देशिकाको सबै अंश सम्बन्धित पक्षलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(६) यस निर्देशिका सबै पक्षलाई पुगे नपुगेको तथा सबै पक्षले स्पष्टसँग बुझे नबुझेको निक्कौल गर्ने जिम्मेवारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संयोजकको हुनेछ ।

११. संस्था र प्राङ्गारिक कृषि प्रणालीको विवरण : (१) प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण गर्नको लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन गर्ने संस्थाको बारेमा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली व्यवस्थापन समितिलाई संक्षिप्त रुपमा जानकारी दिनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम दिइने जानकारीमा प्राङ्गारिक खेती गरिने क्षेत्र (उत्पादन क्षेत्र) तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सञ्चालित क्षेत्रको हावापानी, भू-वनावट, कृषि प्रणाली, कृषकको अवस्था आदिका विवरण उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

१२. आधारभूत जोखिमको लेखाजोखा : (१) जोखिमहरु आन्तरिक रुपमा पत्ता लगाई बस्तुको गुणस्तर विग्रनबाट जोगाउनु पर्दछ । तसर्थ जोखिम न्यूनिकरण गर्न आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली टोली चनाखो हुन जरुरी छ । आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा यस प्रकारका जोखिमहरुको सम्भाव्य स्थान, अवस्था एवं प्रकृतिका बारेमा उल्लेख गरेको हुनु पर्छ ।

(२) प्राङ्गारिक कृषि उत्पादनको कममा आउन सक्ने जोखिमको स्थान देहाय बमोजिम हुन सक्नेछ :

(क) बाली उत्पादन स्थल : बाली उत्पादन स्थलको सम्बन्धमा देहाएका जोखिम आउन सक्नेछन् :

(अ) किसान प्राङ्गारिक कार्यक्रम तर्फभन्दा बजार, उत्पादनको मूल्य एवं कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने निशुल्क सामाग्री प्रति लालायित हुने अवस्था ।

(आ) किसानले आफ्नो मात्रै नभई नातेदार (जो दर्ता भएका छैनन्) को उत्पादन पनि मिसाएर बिक्री केन्द्रसम्म पठाउने तथा बिक्री गर्ने बानी ।

(इ) किसानले नातेदारको उत्पादन पनि पठाउँदा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली अर्न्तगत काम गर्ने कर्मचारी पर्याप्त मात्रामा गम्भीर नहुँदा पनि समस्या आउन सक्छ । यस्तो अवस्थामा उत्पादन अनुमान, उत्पादन दिन सक्ने बालीको परिमाण जस्ता कुराले जोखिम पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

(ख) बाली ओसार पसार गर्दा हुने जोखिम देहाएका अनुसारको हुनेछ :

(अ) बाली ओसार पसारमा संलग्न व्यक्तिहरु गम्भीर नहुनु ।

(आ) सञ्चालकलाई प्राङ्गारिक मापदण्ड सम्बन्धि जानकारी नहुनु ।

(इ) सञ्चालकले प्राङ्गारिक उत्पादनको मात्रै छुट्टै सञ्चालन नगर्नु ।

(ई) छुट्टै भण्डार नहुने, नामाङ्कन पूर्जा नराख्ने, बोराहरु जथाभावी प्रयोग गर्ने जस्ता अवस्थामा पनि प्राङ्गारिक उत्पादनको गुणस्तर हास हुन सक्छ ।

१३. आन्तरिक मापदण्ड: (१) यस निर्देशिका अनुसार आन्तरिक मापदण्डले कृषि उपज उत्पादनसँग सम्बन्धित प्रक्रिया तथा कृषकलापहरुको बारेमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको हुनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको मापदण्डले कृषक सदस्यहरुको वाली उत्पादन प्रक्रिया र गुणस्तरको आन्तरिक रूपमा नियन्त्रण गर्नको लागि मार्गनिर्देशन गर्नेछ ।

(३) उपदफा (१)अनुसारको आन्तरिक मापदण्डमा देहाय बमोजिमको विषयहरु समेटिएको हुनुपर्नेछ :-

(क) प्राङ्गारिक उत्पादन गर्ने क्षेत्रफल,

(ख) प्राङ्गारिक रूपान्तरण प्रक्रिया,

(ग) रूपान्तरण अवधि,

(घ) सिमाना (मध्यवर्ती क्षेत्र),

(ङ) समानान्तर उत्पादन,

(च) उत्पादनमा प्रयोग हुने सामग्री र तरिका जस्तै: वीउ, मलखाद, दिगो माटो व्यवस्थापन, वाली संरक्षणमा प्रयोग गर्न पाइने कृषि सामग्रीहरु,

(छ) सम्भाव्य मिसावट, र

(ज) वाली कटानी तथा वाली उत्पादनोपरान्त गरिने कृषकलापहरु

(४) उपदफा (१) बमोजिमको आन्तरिक मापदण्डमा समावेश भएका विषयवस्तुहरु र तिनले कृषकहरुमा पार्ने प्रभावको बारेमा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीका कर्मचारीहरु एवं सबै कृषकले बुझ्न सक्ने भाषामा लेखिएको हुनु पर्नेछ ।

(५) आन्तरिक मापदण्ड तयार गर्दा स्थानिय अवस्थालाई मध्य नजर राख्दै उपज विक्री हुने बजारको माग र मापदण्ड दुबैलाई ध्यान राखी तयार गर्नुपर्नेछ ।

(६) बाह्य मापदण्डहरु समयानुकुल परिमार्जन भैरहने भएकाले आन्तरिक मापदण्डलाई पनि सोही अनुकुल परिमार्जन गर्दै रहनु पर्दछ । मापदण्डलाई समय र परिस्थिति अनुसार हेरफेर गर्न पनि सकिन्छ । जस्तै: सबै कृषकहरुले प्राङ्गारिक उत्पादन मात्र गरिरहेका छन् भने समानान्तर उत्पादन प्रकृयाका बारेमा मापदण्डमा उल्लेख नगरे पनि हुन्छ । नेपालको राष्ट्रिय मापदण्डमा विशेष अवस्थामा पोटासियम मल प्रयोग गर्न पाइने कुरा लेखिएको भएतापनि स्थानीय रूपमा उक्त मल प्रयोग गर्न नपाईने नीति बनाउन सकिन्छ ।

(७) यस निर्देशिका अनुसार तयार गरिने आन्तरिक मापदण्डको ढाँचा अनुसूचि १ मा उल्लेख भए अनुसार हुनेछ ।

१४. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको अभिलेखीकरण: (१) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण अभिलेखहरु व्यवस्थित तवरले राख्नुपर्नेछ ।

(२) प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण कार्यक्रममा संलग्न हुने हरेक कृषकको व्यक्तिगत फाइल तयार गरी प्रमाणीकरणको लागि आवश्यक पर्ने सबै अभिलेखहरु व्यवस्थित तरिकाले राख्नु पर्दछ र निरीक्षणको समयमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको अभिलेखहरू राख्ने क्रममा देहाएका पक्षहरू समेटेर फार्म अभिलेख तयार गरी कार्यालयमा राख्नु पर्नेछ :

- (क) आन्तरिक मापदण्डको पालना अनिवार्य रूपमा गर्नेछु भनी कृषकसँग लिखितरूपमा औपचारिक करारनामा वा सम्झौता गरिएको दस्तावेज,
  - (ख) कृषकको खेतबारीको प्रारम्भिक अनुगमन प्रतिवेदन, जसमा प्रतिबन्धित पदार्थहरू प्रयोग गरिएको अन्तिम मिति समेत उल्लेख भएको हुनु पर्दछ,
  - (ग) खेतबारीको नक्सांकन गरी राख्नु पर्दछ ,
  - (घ) बाली उत्पादनमा प्रयोग भएका कृषि सामग्रीहरूको विवरण स्रोत (कहाँबाट ल्याइएको), जस्तै: बीउ आपूर्तिकर्ताको प्रमाणीकरण-पत्र, बाह्य स्रोतको प्राङ्गारिक मलको प्रयोग गर्नु परेमा, मलको प्रमाणीकरण-पत्र, बाली संरक्षणमा प्रयोग भएको सामग्रीको पूर्ण विवरण खरिद गरिएका कृषि सामग्रीहरू (मल, विषादि, बीउ) को विस्तृत विवरण सहित सक्कल बिल राख्नु पर्ने ,
  - (ङ) वार्षिक रूपमा गरिएको आन्तरिक निरीक्षण प्रतिवेदन कृषकलाई दिईएको सल्लाह सुझाव, तालिम आदि ।
  - (च) प्राङ्गारिक र अन्य तरिकाबाट खेती हुने दुवै क्षेत्रको पूर्ण क्रियाकलाप र मितिका साथै प्लट नं., सिमाना छुट्याउने प्रष्ट चिन्ह र छिटाको असर पर्न सक्ने खतरा समेत उल्लेख गरेको पूर्ण अभिलेख ,
  - (छ) कृषि प्रविधिहरू विशेष रूपमा मलखाद र रोग तथा कीरानाशक विषादिहरूको पूर्ण विवरण राखेको कृषकको दैनिकी पुस्तिका,
  - (ज) बाली उत्पादन रेकर्ड (प्लट नं., भित्र्याइएको मिति, उत्पादन परिमाण),
  - (झ) भण्डारण अभिलेख (भण्डारणमा राखेको मिति र भिक्ने मिति),
  - (ञ) प्राङ्गारिक उत्पादनको ओसारपसार रेकर्ड (खेतबारीदेखि भण्डार र भण्डारदेखि प्रशोधन केन्द्र), र
  - (ट) नयाँ खेतबारीहरू थपिएको अवस्थामा उक्त जग्गाको इतिहास, जसमा पहिलेको जग्गा धनीले गरेको क्रियाकलाप पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- (४) यस दफा बमोजिम समितिले प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रममा संलग्न हुने कृषकहरूको सूचि तयार गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको सूचिमा हरेक कृषकको नाम, संकेत नम्बर, कूल क्षेत्रफल, प्राङ्गारिक खेती गर्ने जग्गाको क्षेत्रफल वा बोट संख्या, प्राङ्गारिक कृषकको रूपमा दर्ता भएको मिति, आन्तरिक निरीक्षण गरिएको मिति, आन्तरिक निरीक्षकको नाम, आन्तरिक निरीक्षणको नतिजा आदि गतिविधिहरूको उल्लेख गरिएको हुनु पर्नेछ । दण्ड सजाय पाएका कृषकहरूको सूचि जसमा दण्ड सजाय दिनु पर्ने कारण र अवधि समेत समावेश भएको हुनु पर्नेछ ।

परिच्छेद- ४
फार्म व्यवस्थापन र स्वीकृत गर्ने प्रक्रिया

१५. नयाँ किसानहरुको दर्ता: आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीसँग आवद्धताको लागि कृषकले देहाएको प्रक्रिया पुरा गरेको हुनु पर्नेछ :

- (क) सामान्यतया आन्तरिक नियन्त्रण प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रममा भाग लिन चाहने जो कोही पनि यस कार्यक्रमबाट उपलब्ध गराएको अनुसूचि २ मा उल्लेखित ढाँचाको निवेदन फारम भरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संयोजकलाई पेश गर्नु पर्नेछ ।
- (ख) कृषकहरुको निवेदन विधिवत दर्ता भइसके पछि प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रममा सहभागी हुन इच्छुक कृषकहरुलाई कार्यक्रमको आवश्यक शर्तहरुबारे जानकारी गराई (छलफल गरी) कृषकहरुलाई सो शर्तहरु मन्जुर भएमा कृषकहरुसँग अनुसूचि ३ अनुसारको लिखित करारनामा गरिने छ ।
- (ग) संयोजकले निरीक्षक खटाई सम्बन्धित कृषकको खेतबारीको प्रारम्भिक निरीक्षण गराउने छ र खेतबारीको लागि अनुसूचि ४ अनुसारको प्रारम्भिक निरीक्षण फारम भराई राख्ने छ ।
- (घ) प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रममा संलग्न हुने हरेक कृषकलाई (अनुसूचि ५) बमोजिमको संकेत नं दिई व्यक्तिगत फाइल तयार गरी राख्नु पर्नेछ ।
- (ङ) प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रम संचालन गरिने क्षेत्रको सामाजिक नक्सा तयार पारी त्यसमा संलग्न हुने सदस्य कृषकहरुको अनुसूचि ६ बमोजिम नक्साङ्कन बनाई राख्नु पर्नेछ ।

१६. आन्तरिक सम्भौताहरु: (१) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको लागि कृषक र कृषक समूह बीचको सम्भौता, कृषक समूह र सहकारी बीचको सम्भौता, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन गर्ने निकाय र प्रमाणिकरण गर्ने निकाय बीचको सम्भौता, बिक्री तथा प्रसोधनकर्तासँगको सम्भौता लगायतका विभिन्न सम्भौताहरु गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमका सम्भौताहरुमा कुन कुन निकाय के के क्रियाकलापमा संलग्न हुने, कसको काम, कर्तव्य र अधिकार के हुने आदि विषयहरुमा स्पष्ट लेखिएको हुनुपर्नेछ र सोही सम्भौताको आधारमा रही आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागू तथा सञ्चालन हुनेछ ।

१७. आन्तरिक निरीक्षण: (१) आन्तरिक निरीक्षण आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको एक महत्वपूर्ण पक्ष हो जसले प्राङ्गारिक उपजको गुणस्तर नियन्त्रण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । आन्तरिक मापदण्डमा उल्लेखित आवश्यकता अनुसार कृषकले बाली व्यवस्थापन गरेको छ वा छैन भनेर अधिकार प्राप्त अधिकारीले गर्ने एक औपचारिक निरीक्षण नै आन्तरिक निरीक्षण हो जसमा हरेक किसानले न्यूनतम मापदण्डको पालना गरेको हुनुपर्छ । प्राङ्गारिक उत्पादन कार्यक्रममा संलग्न सम्पूर्ण कृषकहरुको वर्षको कम्तिमा एक पटक आन्तरिक निरीक्षण अनिवार्य रुपमा गर्नु पर्दछ । कुनै पनि किसानको आन्तरिक निरीक्षण कहिले गर्ने भन्ने कुरा त्यस क्षेत्रमा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागू गर्ने संस्थाको निर्णय, किसानको समयको उपलब्धताका साथसाथै खेतीवालीको मौसम र वाह्य निरीक्षणको समय सबै ख्याल गरेर आन्तरिक निरीक्षणको योजना तयार गर्नु पर्दछ । आन्तरिक निरीक्षण गर्दा सम्बन्धित कृषक वा कृषक प्रतिनिधिको उपस्थितिमा आन्तरिक निरीक्षण गरिनु पर्दछ ।

(२) निरीक्षणको समयमा कृषकको खेतवारीको अवलोकन, कृषकले राखेका अभिलेखहरूको निरीक्षण, कृषकहरूसँगको अन्तरवार्ता, कृषकका घर परिवार सदस्य तथा अन्य छिमेकीहरूसँगको अन्तरवार्ता, कृषकले भने गरेका क्रियाकलाप, उत्पादन सामाग्रीहरू तथा उत्पादित कृषि उपजको भण्डारण तरिका, उत्पादनोपरान्त स्याहार्ने तरिका, पशुपालन र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली समितिमा दाखिला भएका अभिलेखहरू आदिको अध्ययन तथा निरीक्षण गर्नु पर्दछ । यदि कृषकको दोस्रो पटक निरीक्षण गरिएको हो भने सम्बन्धित कृषकले अघिल्लो वर्ष दिइएको सुभाव कार्यान्वयन गरेको छ छैन सो को समेत निरीक्षण गर्नु पर्दछ ।

(३) आन्तरिक निरीक्षकले तोकिएको कृषकहरूको निरीक्षण गरी आन्तरिक निरीक्षण फारम (अनुसूचि- ७) बमोजिम प्रतिवेदन तयार गरी दस्तखत गर्नु पर्नेछ र सो प्रतिवेदनमा सम्बन्धित कृषक वा प्रतिनिधिको समेत दस्तखत गराई सो प्रतिवेदन संयोजकलाई बुझाउनु पर्नेछ । निरीक्षणको समयमा यदि कृषकले मापदण्ड विपरित काम गरेको पाइएमा निरीक्षकले संयोजकलाई तुरुन्तै खबर गर्नु पर्दछ र मापदण्ड उल्लंघन गरेमा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया अनुसारको प्रतिवेदन समेत तयार गरी संयोजक समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

१८. उत्पादन अनुमान: (१) प्रत्येक कृषकले कुनै पनि बाली लगाए पछि तुरुन्तै आन्तरिक नियन्त्रण समितिमा उत्पादनको अनुमान पेश गर्नु पर्नेछ ।

तर, बहुवर्षिय बालीको हकमा प्रत्येक उत्पादन मौसमको सुरुवातमा नै उत्पादनको अनुमान गरि पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) अनुसार उत्पादन अनुमान गर्नाले कृषकले बिक्री गरेको मात्रा र आफ्नो उत्पादनको मात्राको आधारमा मूल्याङ्कन गरी प्रमाणित गर्न सजिलो पर्दछ ।

१९. आन्तरिक स्वीकृति गर्ने प्रक्रिया : (१) प्रत्येक वर्ष आन्तरिक निरीक्षकले प्राङ्गारिक कृषकको सबै खेतवारी निरीक्षण पछि दिएको प्रतिवेदनलाई अध्ययन पछि अधिकार प्राप्त निकाय (आन्तरिक स्वीकृति समिति वा आन्तरिक स्वीकृति व्यवस्थापक) ले कृषकहरूको अनुसूचि- ८ बमोजिमको आन्तरिक स्वीकृति वा अस्वीकृतिको निर्णय प्रदान गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम गरिने निर्णयको क्रममा सम्बन्धित कृषकले सुधार गर्नु पर्ने पक्ष देखिएमा सो को समेत निर्धारण गर्नु पर्नेछ । र अन्त्यमा कृषकहरूको आन्तरिक स्वीकृति सहितको सूचि तयार गर्नु पर्नेछ ।

२०. बाह्य निरीक्षण र प्रमाणीकरण : (१) प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकायले बाह्य निरीक्षणको क्रममा प्रमुख रूपमा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीले सही ढङ्गमा काम गरेको छ वा छैन भनी मूल्याङ्कन गर्नेछ ।

(२) आन्तरिक निरीक्षण प्रणाली संचालन गर्ने समूह/ सहकारी संस्था/ संघले प्रत्येक समूह सदस्यहरूले बाली उत्पादन गर्ने क्रममा तोकिएको प्राङ्गारिक मापदण्ड अनुसार काम गरे नगरेको हेर्नेछ ।

(३) मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण निकायले मुख्यतया आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको अभिलेख राख्ने तौरतरिका र आधारभूत अभिलेखहरू व्यवस्थित गरे नगरेको हेर्दछ भने त्यस अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको योग्यताको पनि निरीक्षण गर्नेछ ।

(४) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको मूल्याङ्कनको आधारमा मापदण्डको पालना भए नभएको तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको प्रभावकारी रूपमा संचालन भए नभएको किटानी गर्न प्रमाणीकरण निकायले सो प्रणाली संचालन गरेको संस्था/समूह अन्तर्गतका समूह सदस्यहरूबाट नमूनाको रूपमा केही सदस्यहरूको पुनः निरीक्षण गर्नेछ ।

(५) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको मूल्याङ्कन तथा केही कृषकहरूको पुनः निरीक्षणको नतिजा अनुसार प्रमाणीकरण निकायले आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन गर्ने समूहलाई प्रमाणीकरण प्रमाण पत्र दिने वा नदिने निर्णय गर्नेछ ।

(६) बाह्य निरीक्षणको नतिजा अनुसार यदि उक्त संस्थाले सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरू देखिएमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई खबर गरी सुधार गर्ने पक्षको कार्यान्वयन निश्चित समयावधि भित्र गराउन सल्लाह दिनेछ ।

२१. अन्य थप प्रक्रियाहरू : प्राङ्गारिक उपजहरूको प्रशोधन तथा बिक्री कार्यमा संलग्न व्यक्ति, समूह वा संघ संस्थाले प्राङ्गारिक उपजहरूको गुणस्तर व्यवस्थापन गर्न प्राङ्गारिक उपजहरूको खरिद, प्रशोधन, ढुवानी, भण्डारण तथा स्याहार प्रक्रियाको थप मापदण्ड तयार गरी सो प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

परिच्छेद- ५ विविध

२२. दण्ड सजाय: (१) यस निर्देशिका बमोजिम बाह्य प्रमाणीकरण निकायको मापदण्ड तथा तोकिएको आन्तरिक मापदण्ड विपरित उत्पादन तथा प्रशोधन गर्ने कृषक तथा समूहलाई आन्तरिक स्वीकृति समितिले गरेको दण्ड सजायको निर्णय आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यान्वयन ईकाईले लागु गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको दण्ड सजायको निर्णय गर्नु भन्दा अघि सम्बन्धित कृषकले गरेको गल्ती कार्यको विस्तृत प्रतिवेदन (अनुसूचि - ९ बमोजिम) तयार गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालकको माइन्सूट फाइलमा माइन्सूटिङ्ग हुनु पर्नेछ ।

(३) यस दफा बमोजिम दण्ड सजायहरू कृषकले गरेको भूलको प्रकृति देहाए अनुसार हुनेछन् :-

- (क) सामान्य सुधार गर्ने
- (ख) यस्ता अमान्य क्रियाकलाप नदोहोर्न्याउने लिखित प्रतिवद्धता
- (ग) क्षतिपूर्ति
- (घ) उत्पादन खरिद नगर्ने
- (ङ) रुपान्तरण समयावधि वढाउने
- (च) जरिवाना,
- (छ) निलम्बन
- (ज) प्राङ्गारिक प्रमाणीकरण कार्यक्रमबाट निस्काशन,
- (झ) सदस्यता रद्द गर्ने ।

(४) कार्यान्वयन समिति वा ईकाईले सम्बन्धित कृषकलाई उसले गरेको गल्ती तथा सो उपर भएको कारवाहीको निर्णयको जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(५) निलम्बनमा परेका कृषकहरू निलम्बित कृषकको सूचीमा रहनेछन् तर, एक वर्षको निलम्बन भनी संकेत गरिनेछ ।

(६) निष्कासित कृषकहरूको नाम स्वीकृत कृषकको सूचीबाट हटाई निष्कासित सूचीमा राखिनेछ ।

(७) निलम्बित गरिएका कृषकहरूको निरीक्षण पनि वार्षिक रूपमा गरिनु पर्नेछ ।

२३. पुनरावेदन: (१) कृषकले पनि आफू विरुद्ध कार्यक्रमले गरेको दण्ड सजायको निर्णय विपरित पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन गर्नु पर्दा सम्बन्धित कृषकले संयोजकलाई लिखित रूपमा आफ्नो पुनरावेदन दर्ता गराउनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम कृषकहरूको पुनरावेदन परेमा संयोजकले पूनः विचारका लागि बैठक बोलाउनु पर्नेछ ।

(४) समितिको बैठकले पुरानै निर्णय सदर वा नयाँ निर्णय पनि गर्न सक्नेछ ।

(५) पुनरावेदन उपर पूनः विचार भए पछि सोको जानकारी कृषकलाई गराइनेछ ।

२४. निर्देशिकामा संशोधन: नेपाल सरकारले आवश्यकता अनुसार यो निर्देशिकामा संशोधन तथा थपघट गर्न सक्नेछ ।

अनुसुचि- १

आन्तरिक प्राङ्गारिक मापदण्डको नमुना

१. प्राङ्गारिक कार्यक्रममा आबद्ध हुन चाहने कृषकले बाली लगाउनु भन्दा ३ महिना पहिले निवेदन दिनु पर्नेछ । आन्तरिक निरीक्षक समक्ष मुख्य बाली लगायत अन्य बालीमा रासायनिक कृषि सामग्री प्रयोग भए नभएको जानकारी दिनु पर्दछ । सबै नयाँ कृषक एवं नयाँ बारी (क्षेत्र) मा अस्वीकृत रासायनिक पदार्थ प्रयोग भए नभएको जाँच गरिन्छ । त्यस्तो सामग्री प्रयोग भएको भए अन्तिम प्रयोग पछिको ३ वर्षसम्म प्राङ्गारिक रूपान्तरण अवधिकारूपमा लिइनेछ ।
२. छुट्याईएको बारीको पूरै क्षेत्र र त्यस भित्रका सबै बालीमा कुनै पनि सामान्य (अप्राङ्गारिक) र अस्वीकृत पदार्थहरू जस्तै मल, बीउ, रोग कीरा र भारनासक विषादीहरूको प्रयोग गर्न पाइने छैन ।
३. सबै बिउ र बेर्नाहरू प्राङ्गारिक फार्मबाट ल्याउनु पर्दछ । नपाएको अवस्थामा सामान्य (अप्राङ्गारिक) श्रोतको बीउ, बेर्ना प्रयोग गर्न सकिन्छ तर रासायनिक विषादीले उपचार नगरेको हुनु पर्नेछ ।
४. माटोको उर्वराशक्ति कायम राख्न उपयुक्त खेती प्रविधिहरू जस्तै छापो राख्ने, कोशेवाली, हरियोमल, कम्पोष्ट आदिको प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
५. मलको रूपमा हरियो मल, गोबर मल, कम्पोष्ट, गाई बस्तुको गहुँत र प्राङ्गारिक मललाई मात्र स्वीकारिनेछ । रोग तथा कीरानासक विषादीहरू स्थानीय बस्तुहरूसँग गाई बस्तुको गहुँत मिलाएर वा नमिसाईकन बनाएको हुनु पर्दछ । कम्पोष्ट बनाउँदा व्यावसायिक कुखुरा पालन सामान्य (अप्राङ्गारिक) फार्मबाट ल्याईएको कुखुराको मल प्रयोग गर्नु हुँदैन ।
६. रोग कीरा नियन्त्रणको लागि राष्ट्रिय मापदण्डमा उल्लेख भएका वाहेक कुनै पनि रासायनिक विषादी प्रयोग गर्न पाइँदैन । स्थानीय जडिबुटी र अन्य सामग्रीहरू प्रयोग गरी बनाएको मल एवं विषादीहरूको मात्र प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।
७. छिमेकीले प्रयोग गरेको रासायनिक पदार्थको छिट्टाको असर नपार्नका लागि राष्ट्रिय मापदण्डमा व्यवस्था भए अनुसारको मध्यवर्ति क्षेत्र हुनु पर्नेछ ।
९. किसानले कुनै पनि अस्वीकृत पदार्थहरू फार्ममा भण्डारण गर्नु हुँदैन ।
१०. माटो बगन वा भू-क्षय हुनबाट रोक्न आवश्यक परेमा कन्टुर बालीको व्यवस्था गर्नु पर्नेछ ।
११. पर्यावरण संरक्षणको लागि अनावश्यक रूपमा रुख विरुवा काट्नु हुँदैन, कुनै पनि प्राङ्गारिक पदार्थहरू एवं भारपात जलाउनु हुँदैन, विषयुक्त सामग्रीहरू जस्तै ब्याट्री बारीमा फाल्न हुँदैन र प्लाष्टिक जलाउनु हुँदैन ।
१२. प्राङ्गारिक बालीको ओसार पसार गर्दा अप्राङ्गारिक तरिकाले उत्पादित बालीसँग नमिसिने कुराको पक्का गर्नु पर्नेछ ।
१३. यदि घरायसी उपयोगका लागि पशुपालन गरिएको भए, तिनको पालन पोषणमा आधारभूत प्राङ्गारिक सिद्धान्तहरूको पालना गरिएको हुनु पर्नेछ ।

अनुसूचि- २
कृषकको निवेदन

श्रीमान् अध्यक्षज्यू ,
आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली समिती
.....

बिषय: प्राङ्गारिक प्रमाणिकरणको लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा सहभागी गरि दिनु हुन ।

महोदय,

उपरोक्त सम्बन्धमा यस सहकारी/समूहले प्राङ्गारिक प्रमाणिकरणको लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संचालन गर्न लागि रहेकोले सो कार्यक्रममा मलाई पनि सहभागी गराई दिनु हुन अनुरोध गर्दछु ।

कृषकको नाम :
ठेगाना
दस्तखत

अनुसूचि- ३
कृषकहरुसँग लिखित करारनामा

कृषक र समूह वा सहकारी बीचको सम्झौता

लिखितम.....जिल्ला.....गा.वि.स वडा नं.....बस्ने श्री .....
(यसपछि “कृषक” भनिएको) तथा.....समूह/सहकारी (यसपछि **समूह/सहकारी** भनिएको) का
बीच भएको सम्झौता

कृषकले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरु:

- १) प्राङ्गारिक प्रविधिको नियम पालना गरी तोकिएको कृषि उपजको गुणस्तरीय उत्पादन गर्नेछु ।
- २) कुनै पनि किसिमको रासायनिक मल तथा किटनाशक विषादी खेतवारीमा प्रयोग गर्ने छैन ।
- ३) निम्न प्राङ्गारिक सिद्धान्तलाई पालना गरी बाली/तरकारी उत्पादन गर्नेछु :
  - क) प्राङ्गारिक गुणस्तरयुक्त बीऊ, प्राङ्गारिक मल र प्राङ्गारिक तरिकाले रोग कीरा नियन्त्रण गरी उत्पादन गर्नेछु ।
  - ख) माटोको उर्वराशक्ति बढाउन छापो, पराल, छ्वाली, भुस जस्ता बस्तुहरु नडढाई कुहाएर मलको रूपमा प्रयोग गर्नुका साथै हरियो मल प्रयोग गरी उत्पादन गर्नेछु ।
  - ग) आवश्यकता अनुसार भू-क्षयको रोकथाम गर्नेछु ।
  - घ) वातावरण प्रदुषित हुने कुराहरु जस्तै जथाभावी रुख विरुवा नकाट्ने, डढेलो नलगाउने, प्लाष्टिक नबाल्ने तथा माटो अम्लीय हुने बस्तुहरु जथाभावी खेतवारीमा फाल्ने कार्य र तिनको प्रयोग पनि गर्ने छैन ।
- ४) छिमेकीको खेतवारीबाट कुनै पनि प्रकारको प्रदुषित पानी तथा अन्य वस्तुको प्रवेश हुन नदिन आवश्यक रोकथामको व्यवस्था गर्नेछु ।
- ५) कथंकदाचित प्राङ्गारिक प्रविधियुक्त खेतवारीमा हानी नोक्सानी पुऱ्याउने खालका कुनै बस्तुहरु भेट्टाइएमा अविलम्ब यस सहकारीलाई सूचना दिनेछु ।
- ६) प्राङ्गारिक प्रविधिबाट उत्पादन गर्न कबूल गरेको कुनै वा सबै बस्तु उत्पादन गर्दा हेलचेक्र्याई गरेमा, उत्पादन नै नगरेमा प्राङ्गारिक प्रविधि सम्बन्धी सिद्धान्तको विपरित कार्य गरेको ठहरिने र प्राङ्गारिक प्रविधिको मूल्य मान्यता विपरित कार्य भएको ठानी जुनसुकै सजायको भागी बनाएमा स्वीकार्न तयार छु ।
- ७) यस समूहका प्रतिनिधिले उत्पादन क्षेत्रमा कुनै पनि समय निरीक्षण तथा अनुगमन गर्न चाहेमा कुनै रोकतोका गर्ने छैन ।

समूह/सहकारीले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरु:

- १) प्राङ्गारिक प्रविधि अनुसार कृषि उपज उत्पादन गर्न कृषकलाई प्राङ्गारिक मापदण्ड प्रदान गरी सहयोग गर्नु पर्ने ।
- २) प्राङ्गारिक प्रविधि अनुसार कृषि उपज उत्पादनको लागि खेतवारीको आन्तरिक निरीक्षण गराउनु पर्ने ।
- ३) आन्तरिक निरीक्षण प्रतिवेदनको आधारमा प्राङ्गारिक प्रमाणीकरणको लागि आन्तरिक निर्णय गर्ने ।

- ४) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा सम्मिलित सबै कृषक सदस्यहरूको सम्पूर्ण विवरण राख्ने ।
५) कृषकलाई आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

उपरोक्त शर्तहरू पढी बाँची त्यसको अर्थ र परिणाम समेत बुझी उपरोक्त वमोजिम शर्त बन्देजहरूको अधिनमा रहने गरि हामी दुवै पक्ष मन्जुर भएको हुँदा हामीहरूको मनोमानी राजीखुसीसँग निम्न साक्षीको उपस्थितिमा यो सम्झौतामा सहीछाप गरि एक-एक प्रति लियौं दियौं ।

कृषक

समूह/सहकारीको तर्फबाट

.....

.....

साक्षी .....

ईति सम्वत् ..... साल   महिना   गते रोज   शुभम् .....

अनुसूचि- ४

प्रारम्भिक निरीक्षण फारम

फार्म विवरण (जग्गाको विवरण)

जग्गाको विवरण	क्षेत्रफल	कैफियत
जम्मा जमीन (जग्गा)	..... रोपनी	
खेत	..... रोपनी	
बारी (पाखो)	..... रोपनी	
चरन/खरबारी/जंगल	..... रोपनी	
प्राङ्गारिक खेती गरेको क्षेत्रफल	..... रोपनी	
प्राङ्गारिक जग्गामा रासायनिक पदार्थ प्रयोग गरेको अन्तिम मिति बर्ष ..... महिना		

क्रि.सं.	क्षेत्रफल	खेत/बारी	मोहडा पू/प/उ/द/ उपू/उप/दपू / दप	प्रकार भिरालो/भिरालो गह्वा/समतल गह्वा	चार किल्ला				भू क्षय समस्या छ / छैन
					पू	प	उ	द	

द्रष्टव्य : पू-पूर्व, प-पश्चिम, उ-उत्तर, द-दक्षिण, उ पू-उत्तर पूर्व, उ प-उत्तर पश्चिम, द पू-दक्षिण पूर्व, द प -दक्षिण पश्चिम

१. यदि कृषकले प्राङ्गारिक र अप्राङ्गारिक (रासायनिक विधि) दुवै प्रकारको खेती गरेको भएमा

विवरण	हालको अवस्था	कैफियत
समबालीको उत्पादन	छ/छैन	
सिमा क्षेत्र	छ/छैन	
छुट्टै भण्डारण व्यवस्था	छ/छैन	

२. प्राङ्गारिक खेती गरिने क्षेत्रको पूर्ण विवरण

कित्ता नं	कित्ताको नाम	कित्ताको क्षेत्रफल	प्रमुख बाली	अन्य बाली (अन्तर बाली)	कैफियत

३. प्राङ्गारिक कित्ता (जग्गा) नजिकै कुनै ठूलो उद्योग छ ? यदि छ भने कुन उद्योग छ ? उद्योगको नाम लेख्नुहोस् ।

४. जग्गाको विस्तृत विवरण

क. माटोको अवस्था

(माटो जाँचको रिपोर्ट (नतिजा) अनुसार)

क्र.स	माटोको गुणहरू	कित्ता १	कित्ता २	कित्ता ३	कित्ता ४	कित्ता ५	कित्ता ६	कित्ता ७
१	माटोको प्रकार							
२	माटोको अम्लियपना (पि एच)							
३	माटोमा प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा							
४	माटोमा नाइट्रोजनको मात्रा							
५	माटोमा फस्फोरसको मात्रा							
६	माटोमा पोटासको मात्रा							
७	माटोमा अन्य खाद्यतत्वको मात्रा							
८	अन्य							

ख. सिंचाई सुविधा (व्यवस्थापन)

क्र स	सिंचाईको स्रोत तरिका	कित्ता १	कित्ता २	कित्ता ३	कित्ता ४	कित्ता ५
१	परम्परागत कुलो					
२	आकासे पानीको भर					
३	प्लाष्टिक पाइपबाट					
४	वर्षाको पानी संकलन गरे पछि सिंचाई गर्ने					
५	अन्य तरिका केही गरेको भए लेख्ने					

ग. आफ्नो घर वा फार्ममा उत्पादन हुने कृषि सामाग्रीहरु

क्र.सं	घर फार्ममा उत्पादन हुने सामाग्रीहरु	परिमाण	कैफियत
१	गोठे मल ,कम्पोष्ट मल		
२	भेडा/ बाखाको मल		
३	कुखुरा, परेवाको मल		
४	गोबर ग्यासको मल		
५	गाई वस्तुको गहुँत		
६	अन्य मलहरु केही भए		

(घ) पशुपालनको विवरण

गाई/गोरु (संख्या)	भैंसी/राँगी (संख्या)	भेडा/बाखा (संख्या)	कुखुरा हाँस (संख्या)	अन्य (संख्या)	अन्य (संख्या)	अन्य (संख्या)	कैफियत

५. विशेष प्रकारको बाली केही छ भने लेख्नुहोस् ।

जस्तै : जडीबुटी खेती .....

सुगन्धित बाली.....

६. अन्य कुनै सहायक पेशा छ भने उल्लेख गर्नुहोस् ।

सिकर्मी/ डकर्मी.,

ज्यालादारी मजदुरी.

दुध व्यवसाय.

कुखुरापालन.

बाखापालन.

मौरीपालन

अन्य.....

७. उत्पादन योजना

वर्ष/सिजन	कित्ता नं	यस वर्ष खेती गरिने/ गरिएको क्षेत्रफल		गत वर्षको उत्पादन			
		जम्मा क्षेत्रफल (रोपनी)	प्राङ्गारिक खेतीको क्षेत्रफल	प्रमुख बाली		अन्तरबाली	
				बालीको नाम	बालीको उत्पादन	अन्तरबालीको नाम	अन्तरबालीको उत्पादन

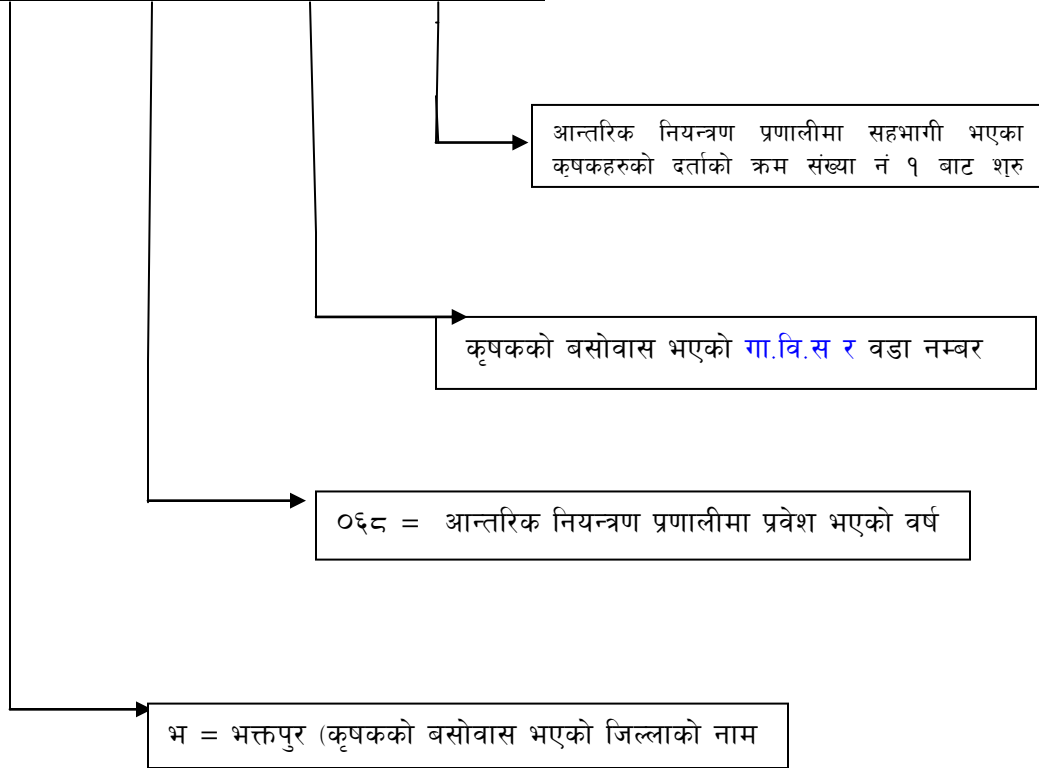
८. जग्गाको नक्सा (हरेक कित्ता स्पष्टसँग देखिने गरी नक्सा बनाउने)

अनुसूचि- ५
कृषक संकेत नं राख्ने प्रक्रिया

जस्तै : भ/ २०६८/ द ३/०१

- कृषकको बसोवास भएको जिल्ला (भक्तपुर = भ)
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा सहभागी भएको वर्ष (२०६८)
- कृषकको बसोवास भएको गा.वि.स र वडा नम्बर (दधिकोट-३= द३)
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीमा सहभागी भएका कृषकहरु दर्ताको क्रम संख्या

भ	०६८	द ३	०१
---	-----	-----	----

नोट:

- पहिलेका कृषकहरुले पहिलो वर्षको संकेत नं नै पाउनेछन् ।
- नयाँ सदस्यले पहिलेकै पुरानो सदस्यको क्रमानुसार नै समूहगत रूपमा संकेत नं. पाउनेछन् ।

अनुसूचि- ६
गाउँको सामाजिक नक्सा

आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको संचालनका लागि आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागू गरिएको गाउँको सामाजिक नक्सा अत्यावश्यक हुन्छ । उक्त नक्सामा प्राङ्गारिक कृषि उत्पादन कार्यक्रममा संलग्न किसानको घरधुरी संकेत, सामाजिक संरचनाहरु, वाटोघाटो, खोलानाला, जंगल, मन्दिर, प्रमाणिकरणमा संलग्न घरहरु र प्रमाणिकरण नभएका किसानहरु, सामाजिक साँध सिमानाहरु स्पष्ट देखिने खालको हुनु पर्दछ भने उक्त नक्सा तयार गरिएको मिति पनि उल्लेख हुनु पर्दछ ।

अनुसूचि- ७

आन्तरिक निरीक्षण प्रतिवेदन फाराम (प्राञ्जारिक कृषि निरीक्षण प्रतिवेदन)

कृषकको नाम :	कोड नं.:
आन्तरिक निरीक्षकको नाम :	निरीक्षण मिति :
निरीक्षणको प्रकार ☐ आन्तरिक निरीक्षण ☐ आकस्मिक निरीक्षण	निरीक्षणको समय शुरु : ..... बजे अन्त : ..... बजे
निरीक्षणको समयमा उपस्थित व्यक्तिहरु :	

खेतबारीको अभिलेख

कृषकको निवेदन फाराम तथा सम्झौता छ कि छैन	छ ☐ छैन ☐	☐ पूर्ण छ ☐ पूर्ण छैन, किन
लगानीको अभिलेख राखेको छ कि छैन	छ ☐ छैन ☐	☐ पूर्ण छ ☐ सुधार
रासायनिक र प्राञ्जारिक तरिकाले एउटै खालको बाली/तरकारी लगाएको छ कि छैन (समानान्तर उत्पादन)	छ ☐ छैन ☐	यदि छ भने कुन कुन बाली/तरकारी लगाएको छ नाम लेख्नुहोस् ।
मिश्रीत खेती प्रणालीको अवस्था		
अन्तरबाली/घुम्तीबालीमा कोशेबालीको प्रयोग भएको छ कि छैन	छ ☐ छैन ☐	

वीउ बेर्नाको श्रोत	☐ छिमेकीबाट ☐ आफ्नै ☐ किनेर ☐ सरकारी कार्यालयबाट

प्राङ्गारिक कृषिको विवरण

कित्ता नं	उत्पादन क्षेत्र		प्राङ्गारिक बालीको प्रकार				कैफियत
	खेती गरिएको क्षेत्रफल	प्राङ्गारिक बाली / तरकारी खेतीको क्षेत्रफल	मुख्य बाली	अनुमानित उत्पादन	अन्तरबाली	अनुमानित उत्पादन	

माटो सुधार र मलको प्रयोग (प्रत्येक प्लट)

कित्ता नं.	प्रयोग गरेको मलको प्रकार र गुणस्तर			कैफियत
	मलको नाम	मलको प्रयोग मात्रा	मलको श्रोत	

विरुवाको रोग कीरा व्यवस्थापन

कित्ता नं.	रोग कीराको प्रकार	व्यवस्थापन तरिका (के के कसरी प्रयोग गरियो)
भारपातको व्यवस्थापन तरिका :		
प्राङ्गारिक जग्गामा रासायनिक मल र विषादिहरुको प्रयोग गरेको अन्तिम मिति :		

मध्यवर्ति क्षेत्र (मीटरमा)

कित्ता नं.	उत्तर		दक्षिण		पूर्व		पश्चिम		रासायनिक र प्राङ्गारिक खेती बीचको दुरी
	चौडाइ	उचाई	चौडाइ	उचाई	चौडाइ	उचाई	चौडाइ	उचाई	
१									
२									
३									

मिसावटको जोखिम

पानी, कुलोबाट	☐ छैन	☐ कम छ	☐ बढी छ	कैफियत :
वहाव, तरङ्ग, छिटाबाट	☐ छैन	☐ कम छ	☐ बढी छ	कैफियत :
औजार (कुटो, कोदालो स्प्रेयर आदि बाट)	☐ छैन	☐ कम छ	☐ बढी छ	कैफियत :
यदि बढी खतरा छ भने, मिसावटको प्रकार, कारण र कित्ता नं. उल्लेख गर्नुहोस् :				

बाली भित्र्याउने र बाली भित्र्याए पछिको व्यवस्थापन

बाली भित्र्याउने तरिका	☐ हातले ☐ मेशिनले (कृपया व्याख्या गर्नुहोस्)
बेचनको लागि तयारी	कृपया व्याख्या गर्नुहोस्
प्याकिङ्ग तरिका	
बारी देखि बेच्ने ठाउँसम्म ढुवानी	

निरीक्षकको सुझावहरू/सल्लाह र सिफारिश (निम्न पक्षहरू लेख्नु होस् : कृषकको धारणा, सुधारको लागि सुझावहरू, विरुवा (बाली) को अवस्था, कृषकको प्राङ्गारिक कृषि प्रतिको विश्वस्तता, अनुमानित उत्पादन, परियोजनालाई बिक्री गरिने उत्पादनको परिणाम आदि)

निरीक्षकको हस्ताक्षर	अन्तरवार्ता दिनेको हस्ताक्षर ☐ कृषक ☐ कृषकको प्रतिनिधि
----------------------	---

अनुसूचि- ९
मापदण्ड उल्लंघन प्रतिवेदन

मिति :

मापदण्ड विपरित काम गर्ने कृषकको नाम :

संकेत नं:

मापदण्ड विपरितको निम्न कार्यहरु भएको पाइयो ।

मापदण्ड विपरितको काम गरे वापत निम्न बमोजिमको निर्णय लिनु हुन सिफारिश गर्दछु ।

ठाउँ र मिति:

निरिक्षकको हस्ताक्षर.....

मैले मापदण्ड विपरित गरेका कार्यहरु बारेको प्रतिवेदन प्राप्त गरेँ ।

मापदण्ड विपरितको काम गरे वापत निम्न बमोजिम निर्णय गरिएको छ ।

ठाउँ र मिति:

.....

हस्ताक्षर

आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली संयोजक

अनुसूचि- १०

मापदण्ड विपरितका व्यवहारहरु र दण्ड सजायको व्यवस्था

समस्या/व्यवहार	दण्ड सजायका प्रकार र गर्नुपर्ने क्रियाकलापहरु
१. किसानले बारीमा रासायनिक मल तथा विषादिको प्रयोग गरेको पाइएमा ।	<ul style="list-style-type: none"> ● उत्पादन लिइ सके नसकेको जाँच गर्ने । ● विषादि प्रयोग भएको कित्तालाई सामान्य (अप्राङ्गारिक) भनी घोषणा गर्ने । ● ३ वर्षसम्मका लागि प्रमाणीकरण गर्न नसकिने । ● सम्भवत किसानलाई समूहबाट निष्कासन गर्न सकिने ।
२. प्राङ्गारिक खेतीमा लगाइएको बाली र रासायनिक खेतीमा लगाइएको बाली एउटै भएमा	<ul style="list-style-type: none"> ● प्राङ्गारिक उत्पादन भए पनि खरिद नगर्ने ● किसानलाई थप तालिम दिने ।
३. घरायसी प्रयोजनका लागि प्राङ्गारिक बालीसँग लगाइएको अन्तरवालीमा रासायनिक मल वा विषादि प्रयोग भएमा	<ul style="list-style-type: none"> ● एक वर्षका लागि निलम्बन गर्ने । ● प्रमाणीकरण ३ वर्षसम्मका लागि गर्न नसकिने, ● सम्भवत किसानलाई समूहबाट निष्कासन गर्न सकिने ।
४. किसानले आफ्नो जग्गाको बेवास्ता गरी माटो सुधारका कुनै पनि उपायहरू र कम्पोष्ट बनाउने काम पनि नगरेमा	<ul style="list-style-type: none"> ● मौखिक वा लिखित चेतावनी दिने । ● थप तालिम दिने । ● यदि दोहोरिएमा, सदस्यता कायम राख्ने कि नराख्ने बारे छलफल गर्ने ।
५. छिमेकी/साथीले उत्पादन गरेको सामान्य(अप्राङ्गारिक) उत्पादन प्राङ्गारिक उत्पादनसँग मिसाएमा	<ul style="list-style-type: none"> ● मौखिक वा लिखित चेतावनी दिने । ● थप तालिम दिने । ● एक वर्षका लागि निलम्बन गर्ने । ● यदि दोहोरिएमा, सदस्यता कायम राख्ने कि नराख्ने बारे छलफल गर्ने ।